

Dr. sc. Amel Alić

ČITANJE KNJIŽEVNOG DJELA KROZ OPTIKU TRANSGENERACIJSKOG MODELA

Sažetak

Transgeneracijski pristup težište razumijevanja obiteljskih odnosa stavlja na pretpostavku da ponašanje pojedinca u pogledu uspostavljanja relacija s drugima i interpretacije događaja u obitelji prokreacije, počiva na iskustvima iz obitelji orijentacije. Prema ovom učenju, obitelj predstavlja jedan specifični i unikatni emocionalni sistem. U situacijama izazova, novih zahtjeva ili neke opasnosti, obitelj iskazuje anksioznost koja obitelj, poput kakvog automatskog pilota vraća u ponašanja karakteristična za neke ranije situacije. Te situacije određene su repertoarom ponašanja usvojenim u prošlim iskustvima, pod snažnim su utjecajima kulture, te iskustvima roditelja. Čitajući Čolakovićeve pripovjetke u knjizi Lokljani kroz optiku transgeneracijskog modela moguće je razumijevati odnose uspostavljene unutar niza relacija, od kojih su najvažnije one između pisca – književnog djela – osobnog iskustva – stvarnog života. Uviđajući važnost transgeneracijskog modela u kontekstu razumijevanja životnog iskustva pisca i procesa nastajanja književnog djela, bilježio sam na marginama knjige odgovore na neka od prethodnih zapitanosti. Stajališta transgeneracijskog modela nastojao sam potkrijepiti odgovarajućim primjerima prepoznatim u Čolakovićevoj knjizi Lokljani, što u metodološkom smislu upućuje na primjenu metaanalitičkog i hermeneutičkog pristupa. Tekst koji je u međuvremenu nastao, predstavlja zabilješku o piscu koji nastavlja živjeti s novim generacijama čitatelja, skriven u zbiru sudbina svojih likova, na isti onaj način na koji svaka priča o drugima, prije svega, sadrži priču o nama samima.

Ključne riječi: *transgeneracijski model, kulturni obrasci, narodna mudrost, analiza književnog djela*

READING OF LITERARY WORK THROUGH THE OPTICS OF TRANSGENERATIONAL MODEL

Summary

Transgenerational approach puts the focus of understanding family relations on presumption that behaviour of an individual, regarding establishing relations with others and interpreting events in family of procreation, is based on experiences from family of orientation. According to this, family is specific and unique emotional system. In situations of challenges, new requests or some sort of danger, family expresses anxiety which, like an autopilot, brings family back in behaviours characteristically for earlier behaviours. Those situations are determined by repertoire of behaviours adopted in previous experiences, and are under strong influences of culture and experiences of parents. Reading shorts stories of Colakovic in book Lokljani through optics of transgenerational model, it is possible to understand relations based in series of links, from which the most important ones are between author – literary work – personal experience – real life. Recognizing importance of transgenerational model in context of understanding author's life experience and formation process of literary work, I noted on book margins answers on some of the questions that arise from transgenerational model. I tried to confirm aspects of transgenerational model by appropriate examples recognized in Colakovic's book Lokljani. The text that originated in the meantime represents record of the author who continues to live with new generations of readers, hidden in sum of his characters' fates, in the same way in which every story of others mainly contains story of ourselves.

Kontinuitet sjećanja i likvidacija mita

Pitanja koje sam na početku čitanja i analiziranja Čolakovićevih djela postavio sebi bila su: uolikoj mjeri su pisci/književnici dobri poznavaoi života, bar u sposobnosti opisivanja života? Da li su neke zakonitosti teorija o ponašanju i razvoju ličnosti u suglasju sa opisima života i životnih kriza kroz koje prolaze glavni likovi? Na koji način razumjeti povezanost nastajanja književnog djela sa primjerima iz svakodnevnog života? Naposljetku, možda je moguće dobaciti i

toliko daleko da se na primjeru književnih djela dokazuje estetizirana, autentična naracija o zakonitostima funkcioniranja čovjeka u svjetlu legitimnih teorija o kojima uče pedagogija i psihologija... ili čak: da li je, pozivajući se na Schicksal analizu, kreativni čin pisanja potaknut nesvjesnim nagonom da se pisac izборi sa borbom predaka u sebi?

Razmatranje uloga i različitih stilova odnosa između ljudi, moguće je i putem analize odnosa utemeljenih djelovanjem „unutarnjih sila“, koje kao da traže svojevrsnu „dubinsku analizu“ životnih nesvjesnih izbora. Takva analiza moguća je ukoliko se pozovemo na biološko-analitičku teoriju ili Schicksal analizu **Leopolda Szondija**. U ovoj teoriji Szondi nudi niz intrigantnih hipoteza o djelovanju genetike nesvjesnog, smještajući svoju rekonstruktivnu psihoterapijsku tehniku između individualnog nesvjesnog (prema Sigmundu Freudu) i kolektivnog nesvjesnog (prema C. G. Jungu). Još kao osamnaestogodišnjak, Szondi je pitanja o djelovanju nesvjesnog u nastajanju književnog djela postavljao čitajući Dostojevskog, a u kojima su dominirali likovi preljubnika, varalica, ubica, sveštenika i slično. Analizirajući genealoško stablo, Szondi je vrlo rano zaključio kako je Dostojevski naprosto bio prinuđen pisati o takvim karakterima, kako bi se izborio s precima u sebi (Janković, 2004; Szondi, 2011)¹. Osnovne forme genotropizma ispoljavaju se kroz pet osnovnih oblika: **libidotropizam – izbor ljubavnog objekta; sociotropizam – izbor prijatelja, ideala i srodnika; operotropizam – izbor profesije; morbotropizam – izbor vrste bolesti; tanatotropizam – izbor vrste smrti**. Schicksal analizu Szondi još naziva i „humanom genetikom nesvjesnog“ (Nastović, 2011) budući da se ova tehnika zasniva na analizi predaka koji u nama žive preko tzv. latentnih recesivnih gena. Ovu borbu između nositelja naslijeđa Szondi naziva primordijalnom borbom gena ili „borbu predaka“ (Janković, 2004). Primjere nalazimo i u književnosti. Tako, pozivajući se na biografiju Dostojevskog, moguće je pretpostaviti kako se i u razvijanju dinamike književnog djela unutar pisca odvija svojevrsna unutarnja borba: piše se da se odupre porivima, izbori sa vlastitim naslijeđem ili učini podnošljivijom stvarnost. Uz doprinose Leopolda Szondia, nezaobilaznim se nameće i pozivanje na stajalište Bele Hamvaš (1996:58):

¹ Tek će se 1940. godine objaviti biografija Dostojevskog u kojoj će i sam Dostojevski priznati kako je u njegovom genealoškom stablu prisutan veliki broj osoba opisanih u njegovim knjigama (Nastović, 2011).

Više puta je već bilo reči da se roman nije rodio iz psihologije, nego se psihologija rodila iz romana. I to ne datumski, što samo po sebi ne znači mnogo. Psihologija i nije ništa drugo do jedan od metoda jednog važnog konstitutivnog elementa romana, konfesionalne svesti. Konfesionalizam je zapravo razaranje sudbine i likvidacija mita. Postupak kojim se čovek od individue razvija u ličnost. Psihologija kao scijsentična disciplina o tome nema ni pojma.

Ako bismo uvažili stajališta Szondija i Hamvaš, onda bi bilo nužno i u analizu Čolakovićevih likova unijeti saznanja o piščevom iskustvu, poznavanju života, ali i relacijama uspostavljenim između fikcije i stvarnosti².

Psihosocijalne i emocionalne karakteristike mladih prema teoriji psihosocijalnog razvoja Erika Eriksona, moguće je promotriti kroz osam međusobno povezanih i uvjetovanih psihosocijalnih kriza³. Prema Eriksonu, centralna osobina mladosti je obnovljeno traženje identiteta svoga JA. Pitanja, poput: "ko sam JA, a ko NISAM?", "Jesam li ja dijete ili odrastao čovjek?", "U kojim područjima sam zreo-la i na koji način?", "Da li slika o meni zavisi od drugih?", „Mogu li ostvariti intimnost i plodnost?“ i mnoga druga pitanja, prelamaju se kroz osam međupovezanih životnih stadija. U tim stadijima rješavaju se statusi: povjerenja nasuprot nepovjerenju, nezavisnosti nasuprot sramu, inicijative nasuprot krivnje, marljivost nasuprot podređenosti, ostvarenje identiteta, intimnost nasuprot osamljenosti, plodnost nasuprot zastoju i integritet nasuprot očajanju⁴.

² Drugi će, pretpostavljam, detaljnije pisati o životu Envera Čolakovića. U nekim epizodama iz njegove biografije moguće je prepoznati unutarnju borbu koju ovdje tek nagovještavamo.

³ O Eriksonovoj teoriji psihosocijalnog razvoja vidjeti opširnije u: Woolfolk, A. (2004). Educational Psychology.

⁴ U petoj fazi rješavanja krize identiteta, po Eriksonu, mlada osoba se može zateći u jednom od četiri identitetna statusa. **Ostvarenje identiteta** podrazumijeva da je osoba prošla kroz krizu identiteta i stekla osjećaj identiteta. To rezultira čvrstom obavezom prema takvim stvarima kao što su posao, vjera, moralne vrijednosti. **Odgođa ili moratorij** je prepoznatljiva kod osoba koje su u stanju krize identiteta i aktivno traži alternative u pokušaju da se nečemu posveti. To ujedno podrazumijeva i vrijeme eksperimentiranja sa različitim životnim stilovima. **Isključenje** se dešava kod osoba koje nisu doživjele krizu identiteta. Roditeljske i društvene vrijednosti, norme itd., nikada nisu bile ni upitne. Prihvata se identitet kroz identifikaciju sa roditeljima/društvom/odraslima kao dovoljan identitet.

Identitet možemo definirati kao doživljaj vlastitog ja, pojam kojeg pojedinac ima o samom sebi. To je i doživljaj osobne istovjetnosti i kontinuiteta sjećanja, ciljeva i namjera, koji se usvaja osobnim zalaganjem. Zbog toga se o identitetu, posebno u kontekstu cjeloživotnog rješavanja psihosocijalnih kriza, ne može govoriti kao o nasljednoj datosti, već mnogo prije kao o cjeloživotnom projektu svake osobe. Krize koje se rješavaju proističu iz specifičnog odnosa sa okolinom, društvenim zadatostima i kulturalnim modalitetima. Dvije komponente neophodne za razumijevanje vlastitog JA su: opisivanje samog sebe, te samopoštovanje, pouzdanje.

U Čolakovićevim pripovjetkama pronalazimo mnoštvo samoopisa glavnih likova. Ovdje je, zapažajući ovakav piščev postupak, već moguće predložiti jednu dodatnu tezu - opisivanje samog sebe uzrokovano je kulturološkim kontekstom viđenja drugog i stava društva o meni: sirotinja ostaje sirotinja, a kada osobi malo bolje krene onda se stiče poštovanje. Ukorijenjenost self – koncepta je uvjetovano patrijarhalnom društvenom ljestvicom. Otuda i nivo samopoštovanja, koje je u granicama unaprijed određenih granica društvenoprophvatljivog identificiranja uvijek u vezi sa konceptom sirotinje, maloumnika ili djevojke koja gubi „obraz“. Izlaz iz toga je ili korekcija identiteta koji je mapiran od zajednice ili put u tragediju pojedinca, kao neke vrste kazne koju zajednica i očekuje i propisuje, jer bez kazne bi se urušile utvrđene norme ponašanja. U Čolakovićevoj knjizi *Lokljani* posebno je zanimljivo promatrati slike i opise identitetnih statusa glavnih likova s obzirom na životnu dob, društveni status, posjedovanje imetka i specifičnu životnu povijest. Postavili smo pitanje: Da li većina likova s obzirom na dosljedno opisivanje tradicionalne bosanskohercegovačke obitelji i društva zauzima status moratorija i isključenja?⁵

Ovaj status je najčešće prisutan u tradicionalnim društvima koje karakterizira nasljeđivanje imetka, društvenog položaja, sklapanje brakova od strane starijih generacija (najčešće roditelja). **Rasap** ili **konfuzija identiteta** predstavlja negativni identitetni status. Pojedinac pokazuje malu ili nikakvu posvećenost prema poslu, vjeri, vrijednostima, odnosima... Ne pokušava se aktivno nečemu posvetiti ili potražiti identitet.

⁵ U tom smislu, određenje i opis identiteta analizirali smo kroz dvije dimenzije:

- socijalno-psihološka;
- politička.

Premda druga dimenzija nije bila posebnim predmetom interesiranja, moguće je ovdje tek napomeniti kako se kulturni, jezički, etnički, religijski i lokalni identitet da razumijevati kroz pitanja: „Šta smo mi babo?“ (str. 203) u priči Školac, te na

Za ovu analizu mnogo je važnija bila socijalno-psihološka dimenzija identiteta. U pogledu ove dimenzije vidljivo je da na pitanja: „ko sam ja?“ i „kako razrješavam krizu identiteta u različitim životnim ciklusima?“ nalazimo mnoštvo primjera. Kroz priču *Bajram* počinje da se plete priča o glavnom liku Muji, koji se prikazuje u identitetnom statusu moratorijuma/odgode. U ovoj pripovjetci glavni lik Mujo, opisan je u stanju potrage za identitetom: „Nijesam ti za fameliju. Ja sam postao gradska lutalica. Hamal i cjeper“ (Čolaković, 1991:12). Traganja za odgovorima na pitanje „ko sam ja?“ uporedo se isprepliće kroz dijaloške, kao i kroz solilokvijumske epizode glavnih likova. Ostvarenje intimnosti nagovještava se u priči *Nesanica*: „Tako je počelo. Onda su brbljali sve dok ona nije zaspala. Približili su se jedno drugome, premda se nisu ni makli sa svojih ležaja. Razvezali im se jezici. On njoj pričao o sebi, ona njemu o svojoj mladosti, o nadama i mučnom životu udovice“. (Čolaković, 1991:65). „Šta će reći selo“ pita Ajša, a Mujo odgovara pitanjem: „A šta ćeš reći ti?“, izlazak iz moratorijuma i podfunkcionalnosti ima za posljedicu i lakše nošenje sa socijalnim pritiskom.

Ali nisu samo pojedinci u statusu moratorijuma. Tako nalazimo iznimno zanimljivu opservaciju Tifana u priči *Nesanica* o općem, kolektivnom moratorijumu: „Sve sa zakašnjenjem stiže u Bosnu“, ali i „Taj sa zakašnjenjem ispunjeni san mladosti: kućica, ženica“ (Čolaković, 1991:56), u kojem kao da se želi opisati kolektivni usud Bosne.

U priči *Njiva* Čolaković svoj lik opisuje kroz prve naznake izlaska iz moratorijuma i rješavanja krize identiteta, dok će definitivno rješavanje krize i zauzimanje statusa ostvarenja identiteta podrazumijevati Mujin ulazak u prostor intimnosti i plodnosti kroz bračni i intimni status s Ajšom, povrat-sticanje imetka, te prisvajanje Alije i konačno rođenje sina. U sljedećem primjeru nalazimo jedan od događaja koji najavljuje prekretnicu u smislu izlaska iz prethodne krize: „Našavši se na peronu Mujo nije ni znao kako je prvi put u životu smogao snage da pobjegne od napasti da pomogne jednoj od svojih sestara...“ (str. 90, prvi put nije dao svu ušteđevinu sestri i zetu kockaru).

pozitivnim primjerima suživota između Bošnjaka i Srba, u terminima uvažavanja, pomaganja, razvijanja socijalne osjetljivosti.

Vidimo kako drugačije opisivanje sebe u odnosu na druge i postojanija slika o osobnoj poziciji s obzirom na društveni status korelira sa opisima izlaska iz krize identiteta (iz statusa moratorija /odgode u intimnost i plodnost), a nadalje, Mujo izlazi i iz podfunkcionalnog statusa, submisivne društvene pozicije, posebno naglašeno u pasusima o iznenadnom pozivanju na sijela od strane mještana (kao potvrde novog društvenog statusa), raniji odlazak sa sijela koji je privilegija viđenijih itd. Primjer „razgovora“ Muje sa vraćenom zemljom (Čolaković, 1991:106) je primer vraćenog ili novostečenog društvenog statusa. Zemlja je ovdje metafora statusa, autoriteta, društvene potvrđenosti, pa se želi na taj način nedvosmisleno ukazati na činjenicu da je Mujo, ne samo ostvario intimnost i plodnost, već rješavanjem krize identiteta savladao neophodnu stepenicu za postizanje izgubljenog društvenog statusa. Na ovaj način, Čolaković na primjeru svojih likova (a posebno Muje Halvadžije) kao da definira neohodne pretpostavke za ostvarenje identiteta u jednoj tradicionalnoj mikrozajednici, kao što je ona opisana u *Lokljanima*. Na drugoj strani, opis Sulje Hodžića odgovara statusu rasapa identiteta s obzirom na besciljna lutanja, pijanstva i nesposobnost da ostvari intimnost.

Tako se sukladno opisima idealnog samopoštovanja, Mujo premješta iz potpune nesigurnosti u područje samosvijesti i samopouzdanja. Vidljivo je to u onim pasusima kada Mujo počinje sebe prihvatati u terminima samopoštovanja i ostvarenja, pri čemu se duhovno dokazuje, a stid stalno panoptikumom nanovo obnavlja, te materijalna dobra u toj tradicionalnoj postavci preporučuju kao preduvjet dobrog i čestitog. Slike samopouzdanja i kompetentnosti Čolaković kroz sudbinu Muje povezuje sa dokazivanjem za sposobnost društvenog djelovanja, metafore zemlje kao izvora blagostanja, te nedvosmislena osuda društveno devijantnog ponašanja, pri čemu je moralnost moguće i u siromaštvu ostvariti, pod uvjetom da se hijerarhija odnosa ne krši. Na ovim primjerima vidljivo je kako Čolaković dosljedno i u suglasju s psihosocijalnim razvojem pojedinca, glavnog lika transformira iz statusa potrage, ka statusu osobe koja je u stanju postići razvoj i ostvarenje uspješnih intimnih veza, zajednički identitet s partnerom (stadij intimnosti), te pomaže drugima, dopušta djeci da budu nezavisna i podstiče razvoj drugim važnim osobama iz svog okruženja (stadij plodnosti).

članova obitelji uspostavljaju optimalne emocionalne veze, ili u njima se razvija veća autonomija pojedinaca u odnosu na obiteljsku emocionalnu ego masu. Bowen zapaža da nezreli roditelji često izaberu jedno dijete kao objekat emocionalne projekcije, na koje prenesu niski stupanj diferencijacije selfa, te takvo dijete u najvećoj mjeri iskazuje simptome nesamostalnosti i nesposobnosti da se diferencira od obiteljske ego mase (Carr, 2006). Na taj način se preko bar jednog djeteta s generaciju na generaciju mogu prenositi isti simptomi neizdiferenciranosti selfa, manjka autonomije i ponavljanja istih obrazaca ponašanja (poput sklonosti pretjeranim emocionalnim fuzijama, emocionalnom prekidu, visoko izražene anksioznosti, vrste funkcionalnog ponašanja, itd). Na temelju prethodnih opisa, Bowen (1988) predlaže nekoliko važnih koncepata neophodnih za razumijevanje ponašanja i obitelji s obzirom na generacijsku transmisiju. Tih osam međusobno povezanih obiteljskih koncepata, prema Bowenu, su:

1. Emocionalni sistem nuklearne obitelji
2. Diferencijacija Selfa
3. Triangulacije
4. Proces obiteljske projekcije
5. Sibling pozicija
6. Emocionalni cutoff (prekid)
7. Multigeneracijski transmissijski proces
8. Socijalna regresija

Emocionalni procesi u nuklearnim i proširenim obiteljima, prema Bowenu, sadržani su u okviru prvih šest koncepata, dok se emocionalni procesi kroz generacije u obitelji i društvu odnose na preostala dva koncepta: multigeneracijski proces i socijalnu regresiju. Kao i u slučaju individue, za obitelj se može ustvrditi kako predstavlja neponovljivu i univerzalnu emocionalnu jedinicu. Svaka se obitelj može promatrati unutar specifično uspostavljenog **emocionalnog sistema**. To znači da sve što se tiče jednog člana ima utjecaj i na sve ostale članove obitelji; te da se članovi obitelji fuzioniraju u zajedničke relacije, gradeći svojevrsno, obiteljsko „JA“. Dijelovi naracije vezani za simboliku zemlje, u *Lokljanima* predstavljaju stub razumijevanja emocionalnog sistema obitelji. Nadalje, cijeli

kolektivitet posjeduje snagu emocionalnog fuzioniranja pojedinaca unutar samog sebe. Stanje obitelji kao socijalnog miljea odražava se na kvalitet procesa socijalizacije, a slika obitelji kao autentičnog socijalnog središta prenosi se na socijalnu percepciju u cjelini. Obiteljsko zajedništvo ostvaruje se putem emocionalnih fuzija koje mogu biti labave, optimalne i isprepletene. U bilo kojoj formi uspostavljanja relacija između dvije osobe, zapaženo je da se osobe mogu ponašati nadfunkcionalno, na jednoj, ili podfunkcionalno, na drugoj strani⁶. Težnja jedne osobe da dominira, može biti praćena istovjetnom tendencijom ili pristajanjem na dominaciju drugog. Ovakvo pod ili nadfunkcionalno ponašanje je u Čolakovićevim pripovijetkama sadržano u slikama kolektiva, odnosno kod pojedinaca unutar kolektiva. S druge strane djeca se nemaju šta puno pitati o svom identitetu, tu su uglavnom svedeni na „gotov čin“ preuzimanja zatečenih vrijednosti i normi. Posinak će postati Halvadžija iako ima drugo prezime, ali Mujo ga prihvata kao sina i njegov identitet se mijenja, ali na savjet žene on ga ništa ne pita već mu samo kaže: „Od danas si Halvadžija“ i gotova stvar.

Cjelokupni kontekst prikazan je u kontrastima, likovi su portretirani ili kao nadfunkcionalni ili podfunkcionalni, a primjer kontrastnih pozicija je najočitiji u opisima Tifana i Muje, Muje u bolnici dok se opisuje interakcija sa Omer efendijom dok čita novine.

„Tifan, ugledni Lokljanin, onaj što najviše izvrgava ruglu nesretnog Muju, iskoristio njegovu molbu, koju će mu naravno uslišati, da ga malko pecka i zbija šalu, pogotvu jer se uz ognjište griju njegova žena i kći sejda i najstariji sin“ (Čolaković, 1991:15).

Nadalje, Tifan je portretiran kao sveznalica: „Tifan je uopće znao sve (Čolaković, 1991:27)“.

Na drugoj strani, Mujo je sve do priče *Njiva* u modusu podfunkcionalnosti, povratkom zemlje, ženidbom, postaje potvrđenim u društvu. Slika podfunkcionalnosti prikazana je i u terminima dominacije pasivnih crta volje, submisivnosti, mirenja sa

⁶ Opis nadfunkcionalne osobe: zna sve odgovore, uspijeva riješiti sve životne probleme, ne suateže se od savjetovanja drugih šta da misle, rade, osjećaju, često pretjeruje u pomaganju drugima, osjeća (pre)veliku odgovornost za druge, čini stvari za i umjesto drugih.

Opis podfunkcionalne osobe: oslanja se na druge, i kada nema potrebe za to traži savjet, pasivno ponašanje, prihvatanje pomoći, bilo da je potrebna ili ne, traži od drugih da rade stvari za i umjesto njih, doživljava samog/samu sebe kao problem...

sudbinom marginalno-pasivne pozicije koja pojedinca i cijele gupe smješta u kvadrant ukrštanja vanjskog lokusa kontrole i vanjskog lokusa odgovornosti. Primjer za ovu konstataciju nalazimo u rečenici: „Ako sirotinju neko uopće stvara, onda je to ona sama (Čolaković, 1991:20)“, što predstavlja mirenje sa kulturalnom depriviranošću. Ili primjer utjehe u trenutnom statusu: „Sirotinji je sve dato tvrdo osim srca... (Čolaković, 1991:43)“, „Strpljen - spašen“ (Čolaković, 1991:22), zloupotreba i pogrešna definicija sabura, kao pasivizacije, umjesto proaktivnog djelovanja i spremnosti za novo djelovanje, nešto što pripada tradicionalnom konstruiranju kulturalnog skripta. Također, opisi likova u ovom statusu potvrđuju deficit individualističkih i previše prosocijalnih vrijednosti, nesposobnost da pojedinac zadovolji i vlastite potrebe, jer osoba koja nije u stanju zadovoljiti u optimalnoj mjeri vlastite, neće biti u stanju u optimalnoj i u uravnoteženoj mjeri zadovoljiti i potrebe drugih (naprimjer: Mujo se nije oženio niti očuvao imetak zbog brige o ocu i sestrama).

Diferencijacija Selfa podrazumijeva sposobnost osobe da definira vlastite životne ciljeve i vrijednosti bez pritiska sredine, u situacijama anksioznosti da „izađe“ iz vrtloga anksioznosti sistema i s maksimalnom odgovornošću odgovori različitim izazovima. Ova sposobnost da se iskaže autentični stav i „ja“ se ne može poistovjećivati s umišljenošću ili autonomijom zasnovanom na narcizmu. To je zapravo, sposobnost u kojoj svoje autentične stavove i ciljeve nastojimo ispuniti ne oštećujući druge i ostajući vezani za druge (u ovom slučaju za obiteljski sistem) (Friedman, 2011). Osobe koje se nalaze nisko na skali diferencijacije Selfa karakterizira: više anksioznosti, više relacijske fuzije, više emocionalne fuzije, više problema u životu vezanih za slabije odlučivanje, problemi u vezama, zabrinutost zbog mišljenja drugih. Osobe s visokom diferenciranošću Selfa opisane su kao: manje anksiozne, pate od manje relacijskih fuzija, manje emocionalnih fuzija, ostvaruju uspješnije veze, bolji su u procesu donošenja odluka, te iskazuju manju zabrinutost zbog mišljenja drugih. Primjere opisa likova s niskom diferencijaciom Selfa nalazimo u događajima poput: ubistva Sejde, tuče Ostojinih sinova, a posebno u uvodnim pripovjetcima u *Lokljanima*, kada je Mujo u stalnom problemu zbog slabijeg procesa odlučivanja, neodlučnosti, zabrinutosti zbog mišljenja drugih, te u mnoštvu primjera podlijeganja socijalnom pritisku (što provejava kroz gotovo

sve priče). Niska diferencijacija selfa naslućena kao kolektivni problem sadržana je i u priči *Šuka*, primjeru u kojem sin moli babu da kravu koja je „šukasta“ uvede u selo noću kako je niko ne bi vidio.

U kontekstu uloga, utjecaj okruženja na kreiranje uloge je iznimno važan. Naime, poznato je da se osoba prema ulogama može odrediti na način: preuzimanja (mijenjanje autentičnog ponašanja pod određenim okolnostima), igranja (prikladno ponašanje sukladno preuzetoj ulozi) i kreiranja vlastite uloge (transformacija društvenim normama zadane uloge vlastitim, zrelim i objektivnim viđenjima). U tom smislu, mogli bismo konstatovati kako se osoba, gledajući ovakve pritiske kroz optiku simboličko-interakcionističke teorije, može poistovijetiti s nametnutom ulogom ili donijeti odluku da ulogu transformira prilagođavajući je u većoj ili manjoj mjeri društveno propisanim normama. Tako, u *Lokljanima*, prateći priču saznajemo kako Mujo prihvata da je sirotinja, kao i njegova žena, i na osnovu toga planiraju život, mada uspijevaju izaći iz tog kruga tek kada dobiju zemlju nazad. Na osnovu toga kupuju kravu, krava daje bika, i onda postepeno pristiže prosperitet, dječak-posinak polazi u školu, a supruga ostaje u drugom stanju. Na kraju se rađa i dugoočekivani sin o kojem se maštalo. Prije toga njihova materijalna neimaština duboko određuje njihov život, ujedno i odnos drugih. Poštovanje se zaslužuje stalnim dokazivanjem i materijalnim blagostanjem. Ipak ljubav je tu bitna, kao i sloga među članovima familije, za razliku od priče *Grom je puko* koji tematizira Ostojinu tragediju podjele imanja među sinovima koja završava i pravom tučom sinova i velikom sramotom Ostoje (iako su pojedini tumačili da je za to kriva „prokleta zemlja“ koju je Ostoja kupio od Muje).

Emocionalni sistem nuklearne obitelji prema Bowenu počiva na sposobnosti svih članova da prevashodno uspostave funkcionalnost unutar sebe, individualno, te da dosegnu što viši stupanj diferenciranosti selfa, što se u slučaju opisa prethodno navedenih događaja i likova, nije desilo. Temeljno pravilo **triangulacije** glasi: „kada nastupi nestabilnost ili konflikt između dva člana obitelji, treći član obiteljskog sistema će biti uvučen s ciljem vraćanja stabilnosti ili jačine veza unutar obitelji“ (Galindo i saradnici, 2006). Triangulacija je iznimno važna za otkrivanje i razumijevanje ukupnih emocionalnih procesa u jednoj obitelji. One se gotovo redovno nesvjesno formiraju kako kako bi održale homeostazu i balans, te reducirale anksioznost unutar obiteljskog sistema. Može se govoriti o različitim vrstama

triangulacije, budući da ona ne podrazumijeva nužno uvlačenje trećeg člana (najčešće djeteta) u trenutcima povišene anksioznosti kako bi se nesvjesno tragalo za reduciranjem krize. Neke forme triangulacije podrazumijevaju povećanu bržnost i okretanje jednom djetetu u slučaju kada se jedan od supružnika-roditelja osjeti isključenim od strane drugog supružnika, dok se druge formiraju samo po potrebi i to u situacijama povišene potrebe za podrškom. Priroda nastajanja triangulacije u jednoj obitelji, vremensko trajanje, ko čini triangulaciju, a ko ostaje isključen, te vrsta emocionalnog privlačenja – odbijanja na najsuptilniji način otkrivaju i prirodu emocionalnih procesa u obitelji. U većini situacija potreba za uvlačenjem treće osobe ima za cilj da se reducira tenzija. Težnja Muje da ima dijete (po mogućnosti sina nasljednika) sa Ajšom, prihvatanje Alije kao vlastitog sina, jedan je od primjera triangulacije. Cilj ove težnje je da se reducira tenzija i doživi stabilizacija u vezi pozitivnom triangulacijom, odnosno pojavom treće osobe u vezi. Nestabilni par kojeg čine likovi Mujo i Ajša doživljava svoju stabilizaciju isključivanjem socijalnog pritiska sela kao kolektivne figure treće osobe.

Stanje obitelji kao socijalnog miljea odražava se na kvalitet procesa socijalizacije, a slika obitelji kao autentičnog socijalnog središta prenosi se na socijalnu percepciju u cjelini. Obiteljsko zajedništvo ostvaruje se putem emocionalnih fuzija koje mogu biti labave, optimalne i isprepletene. Bowen (Kerr i Bowen, 1988; Gilbert, 2006; Friedman, 2011) izdvaja kategoriju nedovoljno zrelih roditelja, s niskim stupnjem diferenciranosti selfa te izraženim nadfunkcionalnim i neadekvatnim reciprocitetom funkcionalnosti, kao roditelje koji su skloni izabrati jedno od djece na koju fokusiraju svu pažnju. Ovakvu pojavu Bowen označava **procesom obiteljske projekcije**. Na dijete koje je, bez obzira na spol ili redoslijed rađanja, izabrano da bude u centru pažnje, prenose svoj vlastiti nivo diferencijacije i nezrelosti. Dijete koje je uvučeno u ovaj proces imat će najniži nivo diferencijacije, autonomije, najviše će biti zavisno i najteže će se odvojiti od roditeljskog doma. Emocionalne relacije između članova sistema se mogu razvijati u rasponu od visoke do vrlo niske relacijske fuzije i mogu imati nekoliko različitih kombinacija unutar različitih relacija.

Zanimljivo je da čitanjem *Lokljana* možemo naslutiti kako Čolaković djelimično glavnog lika, Muju, opisuje kao objekat emocionalne projekcije. Kažemo, naslućujemo, jer Mujine sestre

(Haša, Diša, Fata) izlaz iz prevelike emocionalne fuzije pronalaze u svojevrsnom cut-offu i emocionalnoj distanciranosti sa povremenim prekidima u distanciranostima kada se javljao interes (prodaja zemlje i nasljedstva, izmirenje dugova i slično), što je karakteristično za ovakve konstalacije.

Neriješeni konflikti proistekli iz nesigurnog attachmenta utiču na unutarpsihički proces poricanja i izolacije dok se živi unutar roditeljskog doma ili kasnije fizičkim udaljavanjem. Ovo se obično ostvaruje kombinacijom emocionalne izolacije i fizičkog distanciranja. Proces obiteljske projekcije i fokusiranja na jedno dijete također ne mora nužno uzrokovati udaljavanje drugog ili ostale djece. Ukoliko se to ipak desi, tada proces separacije, udaljavanja, izolacije, povlačenja, negiranja važnosti obitelji orijentacije otvara prostor za **emocionalni prekid** („cut-off“) djeteta koje ne pristaje na emocionalnu fuziju. Ovo se obično ostvaruje kombinacijom emocionalne izolacije i fizičkog distanciranja, zbog čega osobe koje izlaz iz pretjerane kohezije i emocionalne fuzije nalaze u statusu prekida, traže način na koji će ranije napustiti roditeljski dom – bježanjem od kuće, odlaskom u drugo mjesto, preranom udajom/ženidbom ili na neki drugi način. Nisu rijetki slučajevi dugogodišnjih sudskih sporova između najbližih članova familije, a koji ne predstavljaju borbu za parcelu i imovinu, već su zapravo nesvjesna rasprava o emocionalnoj zaostavštini. Primjer naslućenog emocionalnog prekida nalazimo i u priči *Sejdin grijeh*, ali i u tragičnoj svađi oko imovine između Ostojinih sinova.

Umjesto zaključka: kako razoriti kletvu?

U središtu priče *Grom je puko* tematizira se Ostojina tragedija podjele imanja među sinovima. Priča završava ozbiljnim sukobom sinova i velikom sramotom Ostoje. Da li su tačne tvrdnje nekih mještana da je za to kriva „prokleta zemlja“ koju je Ostoja kupio od Muje?

Murrey Bowen (Kerr i Bowen, 1988) u okviru transgeneracijskog modela sugerira da se analizom genograma i genealogije jedne familije omogućava razumijevanje sličnog ponašanja između pripadnika više generacija na polju korištenja i dekodiranja simbola (vrijednosti i simboličkih vrijednosti), principa koje zastupamo, ali i jačine uspostavljanja emocionalne fuzije

unutar bilo kojeg odnosa. Zbog toga bismo čitanje ovog književnog djela mogli upotpuniti i analizom sljedećih događaja zabilježenih u povijesti opisanih familija:

- Koja su to najvažnija „čvorišna“ mjesta ili najvažniji događaji koji su utjecali na dinamiku obitelji i ponašanja pojedinaca na nivou više generacija?
- Ponavljaju li se neka od tih događanja dosljedno ili na sličan način na nivou svake generacije?
- Na koji način su sličnosti i razlike između različitih generacija utjecale na status opisanih pojedinaca?
- Jesu li neki dijadni odnosi dosljedno preslikani s prethodnih generacija (naprimjer, odnos majke prema ocu, pozicija kćerke, sina, snahe i zeta ili način iskazivanja emocionalne vezanosti)?
- Ponavljaju li se neke forme zavisnosti i sklonosti prema disfunkcionalnom ponašanju?
- Mogu li se identificirati vrijednosti i vjerovanja koja se dosljedno njeguju s koljena na koljeno?

Neki od primjera proučavanja obitelji zasnovane na strukturalnom pristupu podrazumijevaju analizu i interveniranje u području interakcije, raspodjele moći, prirode formiranja koalicija, pozadine i načina definiranja granice sistema i subsistema te specifičnih ciljeva prema kojima je usmjerena obitelj. Čolakovićeви likovi unutar ovog konstrukta pokazuju istovjetne „navike“ raspetljavanja transgeneracijskih petlji unutar dimenzija strukture i komunikacije.

Individualni problemi nastali u obiteljskom miljeu s obzirom na emocionalnu fuziju, emocionalni cut-off, diferencijaciju selfa, odvajanje od obiteljske ego mase ili djelovanja nadfunkcionalne, optimalni funkcionalne i podfunkcionalne osobe, prepoznatljivi su i na širem društvenom planu. Različiti socijalni pritisci u pogledu definiranja skale vrijednosti, društvenih normi ili socijalnog određenja spram koncepta srama i odgovornosti, neki su od procesa na koje pojedinac i čitave obitelji trebaju adekvatno odgovoriti ulazeći u interakciju s društvom. U takvim sredinama nastaju brojne mitske i fantastične priče o utemeljenu sela koje imaju za cilj učvrstiti poredak i opravdati narodnu mudrost i iskustvo. Najbolji primjer za ovu tvrdnju je priča *Lokljani* (Čolaković, 1991:202) u kojoj nalazimo sljedeći

primjer: „Kao god što Lokljani vjeruju u vanrednost svog sela, tako oni poštuju i neke stare običaje, kojih se – bez velike nevolje – ne bi odriicali. Oni su se već uzakonili da se među Bajramima ne žene, a uz Ramazan da se ne svađaju među sobom i ne putuju u Sarajevo, osim uoči 27 noći, da se klanjaju u Begovoj džamiji i nabave bajramluke...”

Elementi narodne mudrosti (folk-wisdom) ili narodne empirije (o kojoj govori antropolog Robert LeVine, 2003) u Čolakovićevim pripovjetkama pojavljuje se kao slika zatečenog društva sa normama tog vremena. Takvih je primjera u *Lokljanima* jako mnogo: Prikaz društvene stratifikacije sela, odnos sela i grada, brojni socijalni pritisci, zemlja kao metafora autoriteta, statusa, produktivnosti i djelotvornosti, ali i porijeklo, upravljaju osobnim izborima ljudi. Niska diferenciranost selfa na kolektivnom planu, ali i visoko izražena emocionalna fuzioniranost u kolektivitet u kombinaciji sa nadfunkcionalnim pozicijama bogatijih u odnosu na siromašne, grada u odnosu na selo.... primjeri su socijalne regresije i socijalnog pritiska. Primjer klevete koja završava tragičnim ubistvom kćerke zbog zbog straha od gubitka obraza je jedno od najautentičnijih u *Lokljanima*⁷. Koncept srama koji dominira u odgoju suprotstavljen je odgoju za koncept odgovornosti, što u jednom tradicionalnom ambijentu, kakvi su Lokljani, ima za posljedicu podlijevanje socijalnom pritisku i onda kada socijalne mreže etiketiraju bez osnova i argumenata. Primjeri srama u Čolakovićevom prikazivanju tradicionalnog sela brojni su i opisani u raznolikim kontekstima: podizanje djece u konceptu čuvanja obraza (*Sejdin grijeh*), „udaje“ muškaraca ulaskom u ženinu kuću i „nasljeđivanje“ ženinog imanja (primjeri Uzeira Arnauta i Mujina ženidba sa Ajšom). Razlika između odgoja unutar kulturalnih dimenzija visokog i niskog izbjegavanja neizvjesnosti je također prepoznatljiva u Čolakovićevim opisima tradicionalnog poretka. U ovakvim primjerima uviđamo i onu negativnu stranu bogatih i tijesno isprepletenih socijalnih mreža: dok će u stanju krize, potrebe ili ugroženosti, solidarnost kolektiva biti od pomoći (slučaj urušavanja Mujine kuće), u nekim drugim će visok stepen izbjegavanja neizvjesnosti (koncept odgoja za i u sramu) biti fatalan za aktere u areni opisanih odnosa (slučaj Sejde).

⁷ Kleveta kao socijalni pritisak – projekcijska identifikacija, ili klevetnici su najčešće oni koji su sami pod pritiskom klevete i vlastitih postupaka izgubili obraz - društveni status, pa klevetom žele izgubljeni status povratiti ili nesvjesno se osvetiti, nadjačati, otkriti slabosti drugih; nadalje, umjesto da se bave sobom, prebacuju unutarnje nesređenosti i nedosljednosti na druge.

Tako tekst, koji je u međuvremenu nastao, predstavlja zabilješku o piscu koji nastavlja živjeti s novim generacijama čitatelja, skriven u zbiru sudbina svojih likova, na isti onaj način na koji svaka priča o drugima, prije svega, sadrži priču o kulturi koju dijelimo, ali i priču o nama samima...

Literatura:

Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*. Sarajevo: Dobra knjiga i CNS.

Carr, A. (2006). *Family Therapy*. New York: John Wiley & Sons, Ltd.

Čolaković, E. (1991). *Lokljani, Iz Bosne u Bosnu*. Zagreb: Islamska zajednica,.

Friedman, E.H. (2011). *Generation to Generation*. New York: The Guilford Press.

Hamvaš, B. (1996). *Teorija romana*. Beograd: Studentski kulturni centar.

Janković, J. (2004). *Pristupanje obitelji*. Zagreb: Alinea.

Kerr, M.E., Bowen, M. (1988). *Family Evaluation*. New York: WW Norton & Company, Inc.

LeVine, R. (2003). *Childhood Socialization: Comparative Studies of Parenting*. The University of Hong Kong: Comparative Education Research Centre.

Nastović, I. (2011). *Uvod u učenje Leopolda Szondi*, u: Szondi, L. (2011). *Učenje o familijarnom nesvesnom*. Novi Sad: Prometej.

Szondi, L. (2011). *Učenje o familijarnom nesvesnom*. Novi Sad: Prometej.

Woolfolk, A. (2004). *Educational Psychology*. The Ohio State University: Allyn and Bacon.

Recenzent: dr. sc. Izet Pehlić, UNZE, BiH
dr. sc. Muris Bajramović, UNZE, BiH

Lektor: dr. sc. Amel Alić